

MUHAMMAD ALI LIRO-EPIK ASARLARIDA ADABIY AN'ANA, IJODIY IZDOSHLIK VA POETIK INDIVIDUALLIK

Rahmonberdiyeva Nurjahon Humoyun qizi
 ToshDO'TAU 2-bosqich tayanch doktoranti
rahmonberdiyevanurjahon@gmail.com +998884989298
 Ilmiy rahbar: (DSc), prof. Islamjon Yakubov Axmedjanovich

Annotatsiya: Maqolada Muhammad Ali ijodida adabiy an'ana, ijodiy izdoshlik va poetik individuallikning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Muallifning liro-epik asarlarida shakl, mavzu va obrazlar tanlashda an'anaga murojaat qilinishi, jahon va milliy adabiyot tajribasini ijodiy qayta talqin qilishi ko'rsatib berilgan. Xususan, "Mashrab" va "Oshiqlar ertagi" dostonlari misolida poetik individuallikning shakllanishi, epik va lirik elementlarning uyg'unligi, dramatik va falsafiy ohanglarning sintezi tahlil qilingan. Maqola shuningdek, Muhammad Alining zamonaviy badiiy sintaksis, metafora va ramzlardan foydalanish orqali o'z poetik ovozi yaratishi va adabiy jarayonda avlodlar merosini boyitishdagi ijodiy yondashuvini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Muhammad Ali, liro-epik asarlar, adabiy an'ana, ijodiy izdoshlik, poetik individuallik, "Mashrab" doston, "Oshiqlar ertagi", epik-lirik uyg'unlik, zamonaviy poetika, badiiy uslub.

Аннотация: В статье анализируется взаимосвязь литературной традиции, творческого продолжения и поэтической индивидуальности в творчестве Мухаммада Али. Показано, как автор обращается к традиции при выборе формы, темы и образов в своих лиро-эпических произведениях, творчески переосмысляет опыт мировой и национальной литературы. В частности, на примере поэм «Машраб» и «Сказка о влюблённых» рассматривается становление поэтической индивидуальности, гармония эпических и лирических элементов, синтез драматического и философского звучания. В статье также раскрывается, как Мухаммад Али создает свой поэтический голос через современный художественный синтаксис, метафоры и символы, а также его творческий подход к обогащению наследия предыдущих поколений в литературном процессе.

Ключевые слова: Мухаммад Али, лиро-эпические произведения, литературная традиция, творческое продолжение, поэтическая индивидуальность, поэма «Машраб», «Сказка о влюблённых», эпико-лирическая гармония, современная поэтика, художественный стиль.

Annotation: The article analyzes the interconnection of literary tradition, creative inheritance, and poetic individuality in the works of Muhammad Ali. It demonstrates how the author refers to tradition in selecting the form, themes, and characters of his lyrical-epic works, while creatively reinterpreting the experience of world and national literature. In particular, on the examples of the epics Mashrab and The Tale of Lovers, the formation of poetic individuality, the harmony of epic and lyrical elements, and the synthesis of dramatic and philosophical tones are examined. The article also reveals how Muhammad Ali creates his poetic voice through modern artistic syntax, metaphors, and symbols, as well as his creative approach to enriching the literary heritage of previous generations.

Keywords: Muhammad Ali, lyrical-epic works, literary tradition, creative inheritance, poetic individuality, Mashrab epic, The Tale of Lovers, epic-lyrical harmony, modern poetics, artistic style.

KIRISH. Adabiy an'ana, ijodiy izdoshlik va poetik individuallik ijodkor estetik tafakkurining uch asosiy tamoyili hisoblanadi. Ijod jarayonning ichki mexanizmi uch asosiy tushuncha – adabiy an'ana, ijodiy izdoshlik va poetik individuallikning o'zaro uzviy munosabati orqali shakllanadi. Har bir ijodkorning estetik qarashlari, badiiy tafakkuri va poetik uslubi aynan shu uchlikning murakkab, lekin to'siqlarsiz bog'liqligida namoyon bo'ladi. Bularning har biri alohida hodisa emas, aksincha, ijodiy tafakkur evolyutsiyasining bosqichlari va omillari sifatida bir-birini to'ldiradi. Adabiy an'ana – avlodlar estetik tajribasi, badiiy dunyoqarashi va poetik shakllarining davomiyligini ta'minlovchi asosiy estetik fenomen. Har bir adabiy maktab va har bir ijodkor o'zining badiiy fikrlash maydonini avvalo an'ana orqali topadi. U.To'ychiyev o'zining “O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari” deb nomlanuvchi asarida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Navoiyning otasini kichik baxshi deb atashgan, u ko'p she'rlarni yoddan bilgan, adabiyotni sevgan. Navoiyning bir tog'asi ham shoir bo'lgan, shu sababli mashhur shoirlar Navoiy xonadonida tez-tez to'planib turishgan. Alisher Shayx Sa'diyning “Bo'ston”, “Guliston” asarlarini sevib o'qigan. Farididdin Attorning “Mantiq-ut tayr” asarini yoddan bilgan. Natijada 7-8 yoshida she'r yoza boshlagan. An'ananing kuchi shu darajada ediki, Alisher dastlabki she'rlarini fors-tojik tilida yozgan. Chunki o'sha davrda shu an'ana va ruh yetakchi edi. Navoiy ham yoshligidan ishni avval, asosan, fors shoirlarini o'rganishdan boshladi”¹ Adabiy an'ana poetik tafakkurning tarixiy xotirasini saqlaydi. Adabiy an'ana shakllantirgan muhit buyuk Alisher Navoiydek zot yetishishiga sabab bo'ldi. Adabiy an'ana vositasida shakl va mazmun tajribasini meros sifatida uzatiladi. Ganjaviy boshlab bergan “Hamsachilik an'anasi” keyingi davrlarda mazmunan va shaklan boyigan bo'lishiga qaramay, o'zining “an'anaviy”ligini yo'qotmaydi. Adabiy an'ana milliy adabiy ongning uzluksizligini ta'minlaydi. Ya'ni, ijodkor uchun an'ana – tayyor qolip emas, balki ijodiy imkoniyatlar maydoni, badiiy qiyoslash va yangi izlanishlar uchun metodologik zamin hisoblanadi. An'anani chuqur bilgan ijodkor shunchaki takrorlamaydi, balki unga tayanib, o'z poetik dunyosini kengaytiradi.

Ijodiy izdoshlik – an'anani davom ettirishning faqat formal ko'rinishi emas. Bu jarayon ijodkorning avvalgi adabiy tajribani ongli ravishda o'zlashtirishi, qayta mushohada qilishi, yangi tarixiy-estetik sharoitlarda qayta talqin qilishi natijasida

¹ To'ychiyev U. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011, 374-bet.

yuzaga keladi. Ijodiy izdoshlikda ijodkor o'zidan oldingi avlodlar bilan muloqotga kirishadi: ba'zan ulardan o'rganadi, ba'zida bahslashadi, gohida inkor qiladi, lekin baribir badiiy fikrning umumiy rivojiga ulanadi. Ijodiy izdoshlikning ahamiyati shundaki, u ijodkorni badiiy tajribani takrorlashdan emas, balki undan yuqoriga ko'tarilishdan, mavjud shakllarni zamonaviy mazmun bilan boyitishdan, milliy va jahon adabiyoti bilan badiiy muloqot qilishdan iborat ijodiy mas'uliyatga undaydi.

Demak, izdoshlik – ijodiy erkinlikka zid emas, aksincha, uni ta'minlaydigan estetik tayanchdir.

Poetik individuallik ijodkorning badiiy “men”i. Ijodiy jarayonning eng yuqori nuqtasi – poetik individuallikdir. Bu ijodkorning o'z ovozi, o'z poetik dunyosi, betakror uslubi, hayot va inson haqidagi o'ziga xos talqini orqali namoyon bo'ladigan sifat. Poetik individuallikning shakllanishi hech qachon “bo'sh maydon”da sodir bo'lmaydi. U ijodkorning an'anani o'zlashtirish, izdoshlik jarayonidan o'tishi natijasida yuzaga keladi. Ya'ni, ijodiy individuallik ham an'ananing davomidir, ham undan farqlanishning eng yuqori shaklidir. Demak, haqiqiy individuallik – an'ananing inkori emas, balki uning yanada yuksalgan, zamonaviy talqinda qayta tug'ilgan holatidir:

Adabiy an'ana – ijodkorni o'tgan tajriba bilan bog'laydi;

Ijodiy izdoshlik – shu tajribani ijodiy qayta talqin qiladi;

Poetik individuallik – o'sha talqinning badiiy natijasi sifatida yuzaga chiqadi.

An'anasiz izdoshlik bo'lmaydi, chunki izdoshlik – mavjud poetik tajribaga tayanishni talab qiladi. Izdoshliksiz individuallik shakllanmaydi, chunki ijodkor o'zini badiiy jarayonning bir bo'lagi sifatida anglamasa, uning uslubi pishmaydi. Individualliksiz an'ana davom etmaydi, chunki har bir yangi ijodkor an'anani boyitmasa, u muzlab qoladi. Shunday qilib, har bir yirik adib yoki shoirning ijodi – avvalgi avloddan meros olingan poetik xazina, o'z zamonining estetik ruhi va shaxsiy badiiy dunyoqarashining sintezidir. Adabiy jarayonning har bir bosqichi ana shu uchlikning yangicha talqin etilishi orqali yangilanib boradi. “Abdulla Qahhor “klassiklardan o'rganish degan so'z klassik asarlardagi mehriyoni topishga o'rinish, topishdan iborat” – deydi. O'rganish – taqlid qilish emas, balki ta'sirlanish, ta'sirlanishning tahlil va tadqiq jarayonidaga badiiy kashfidir”²

Adabiyotshunoslikda an'ana (traditsiya) tushunchasi haqida dastlab fikr bildirgan olimlardan biri M. M. Baxtin bo'lib, u 1924-yilda adabiyotning madaniyatdan ajralmas hodisa ekanini ta'kidlarkan, adabiyot ham o'zining ichki an'analari va davomiyligiga ega ekanini qayd etadi. Baxtin an'ana tushunchasini “katta davr” bilan bog'lab izohlaydi. Uning fikricha, aynan mana shu katta tarixiy-madaniy davr doirasida ma'lum adabiy an'analalar shakllanadi va ijodkorlar o'z asarlarida ularga munosabat bildiradilar, ularni qayta talqin qiladilar. “An'ana” atamasini adabiyotshunoslikka olib kirgan tadqiqotchilardan yana biri V. A. Dinnik hisoblanadi. U “traditsiya” so'zining lotincha tradere (“uzatmoq”) fe'lidani kelib chiqqanini eslatadi. Biroq Dinnikning ta'kidlashicha, ushbu tushunchani

² Umurov H. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2002, 147-bet.

oddiy ketma-ketlik yoki adabiy jarayonlarda natijalar zanjiri sifatida tushunish noto'g'ri. Shu sababli, u termin mazmunini kengroq qamrab olishga urinib, uni "taqlid qilish", "qarz olish", "ta'sir ko'rsatish" kabi jarayonlar bilan izohlashni taklif qiladi.³

Muhammad Alining poemalari shakliy tuzilishi bilan XX asr o'zbek adabiyotidagi poetik yangilanishlarning yorqin ifodasidir. Ayniqsa, "Mashrab" dostonining oktava shaklida yaratilgani o'zbek she'riyati uchun sezilarli darajada yangilik bo'ldi. Oktava – sakkiz misradan iborat bo'limlarga tayangan kompozitsion usul bo'lib, Sharq she'riyatida uncha keng qo'llanmagan, ammo Yevropa adabiy an'alarida mustahkam o'rin egallagan. Muhammad Ali aynan shu shaklni tanlash orqali o'z ijodida an'anaviy shakllarni yangicha mazmun va ohang bilan boyitishga erishdi. Bu shaklning manbalari Yevropa she'riyatiga, xususan, ingliz romantizmi vakillariga borib taqaladi. Buyuk ingliz shoiri Jorj Jordon Bayron "Chayld Garold ziyoratlari" va "Don Juan" kabi asarlarida oktavani keng qo'llab, uni epik-lirik mazmunni ifodalashga mos shakl sifatida takomillashtirgan edi. Oktavaning ichki ritmik intizomi, vaznning barqarorligi va misralarning ma'lum dramatik kuchlanish bilan yuksalib borishi Bayron ijodiga xos bo'lgan teran psixologik tasvir va keskin hayotiy kuzatishlarni yetkazishga xizmat qilgan. Shuningdek, rus adabiyotida M.Y. Lermontov ham oktavani samarali qo'llab, uni milliy she'riy an'anaga moslashtirgan ijodkorlardan biridir. Muhammad Ali ana shu xalqaro poetik tajribaga murojaat qilgan holda, o'zbek she'riyatida yangi ohang, yangi ritmik imkoniyatlarni kengayishida o'z hissasini qo'shdi. Oktava shakli uning asarlarida nafaqat tashqi kompozitsiyani, balki ichki dramatik rivojlanishni ham boshqaruvchi poetik mexanizmga aylandi. Shu tariqa "Mashrab" dostoni shakliy jihatdan o'zbek she'riyatini Yevropa modern poetik tajribasi bilan hamohanglik vazifasini bajardi.

Muhammad Ali obrazlar va mavzu tanlashda adabiy an'anaga yuzlanishiga guvoh bo'lamiz. "Mashrab" dostonida shakliy jihatdan rus adabiyoti vakillariga ijodiy izdoshlik bildirgan bo'lsa-da, asarning asosiy g'oyasi "Shoh Mashrab", "Devonai Mashrab" xalq dostonlariga borib taqadi. Adib asarni yozishdan oldin Mashrab hayoti haqidagi manbalarni, Boborahim Mashrab qalamiga mansub g'azallar bilan chuqur tanishganligi bilinadi. Dostonda Mashrab qalamiga mansub she'rlar ruhida yozilgan she'rlar mavjud. Masalan, Mashrab tilidan aytilgan mazkur misralarga e'tibor bersak:

Bo'ldim daydi, jahongashta,
 Taqdirda ixtiyorim.

³ Дынный В.А. Традиция // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: в 2-х т. / под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого и др. – М.; Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925. – Т. 2: П – Я. – Стб. 972.

Bilolmayman ushbu dashtda
Qayerlarga bororim...

Men bor edim bu jahonda,
Bor edi yolg'iz sanam.
O'rtamizda - lomakonda
Qovrilar erdi sitam.

O'rtamizda hech kimsa yo'q,
Ya'ni bo'lsin ilohiy,
Pir nimadir, xuddi yirtiq
Qalandarning kulohi..."⁴

She'r mazmun jihatidan ham, shakl jihatidan ham Mashrabning she'rlariga o'xshaydi. Ya'ni, Mashrabona ruhda yozilgan. Ayniqsa, "Bilolmayman ushbu dashtda, Qayerlarga bororim..." misralari Mashrabning "Namangondin ketar bo'lsam, Meni yo'qlar kishim bormu? G'ariblik shahrida o'lsam, meni yo'qlar kishim bormu?" misralari bilan boshlanuvchi she'rini yodga soladi.

Muhammad Alining "Oshiqlar ertagi" dostonidagi Mehr va Vafo ramziy ismlar bo'lib, Muhammad Ali bunda an'anaviy obrazlar "Farhod va Shirin"ga murojaat etganini ko'ramiz. Go'yoki, bir-biriga ko'ngil qo'ygan ikki yosh o'zlarini Farhod va Shiringa o'xshatishga harakat qiladilar. Masalan, Vafo tilidan "U jonkuyar og'amdek" deb ta'rif beriladi:

U tunlarda yongan yolqindan
O'rnak olsa arzigay chindan.
O'qiganman sharhin bearmon,
Aytsam, men ham uni sevarman!
U jonkuyar og'amdek axir,
Goh sevgidan izlab qolsam sir,
Non-tuz bo'lgan chin do'stlarga xos
Farhod bilan kengashurman, rost."⁵

Muhammad Ali ijod jarayoniga kirib kelishida jahon adabiyoti durdonalari bilan chuqur tanishgani, Cho'lpon ijodiga qiziqqani, yirik epik asarlarni, ya'ni hind eposi "Ramayana", "Mahabharata" ni tadqiq qilgani, tarjima qilgani asnosida dostonlarida shaklan mumtoz shakllardan emas, yangi shakllardan foydalanadi. Biroq, mazmun o'zbek mumtoz asarlariga ergashadi. Masalan, "Oshiqlar ertagi" dostonida epigraf qilib Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asaridan olingan "Yuzingni nurina ming nur yetmas" misrasini oladi.

⁴ Muhammad Ali. Saylanma. - Toshkent: "Sharq", 1997, 132-bet

⁵ Muhammad Ali. Saylanma. - Toshkent: "Sharq", 1997, 273-bet

Muhammad Ali dostonlarida adabiy an'anaga murojaat etish, ijodiy izdoshlikka ergashish o'rinlari ko'plab uchraydi. Biroq, asarlarining asosini poetik individuallik tashkil etadi. Shoirning so'z tanlashda, gap qurilishida, metafora va ramz yaratishda o'ziga xos individualligi bor.

Men endi o'larman! Balki shum qismat
 Qaysar azoblarga bo'lg'usi mozor.
 Sizdan tilamayman zarracha shafqat,
 Mendan yolverishni kutmoqlik bekor!
 Muhabbat bosh egmas, egilmas zinhor!
 Bilingki, bu telba dunyoda faqat.
 Ulug'lab o'tdi ishq degan tuyg'uni!
 Shoyad unutmag'ay muhabbat uni!

"Mashrab" dostonidan olingan ushbu parcha Muhammad Alining poetik individualligini ifoda etuvchi bir qator muhim xususiyatlarni aniq ko'rsatadi. Shoirning liro-epik fikrlashi, obrazlar tizimiga munosabati, dramatik-lirik ohangni uyg'unlashtirish mahorati va falsafiy mushohadaning badiiy shaklda berilishi – bularning barchasi uning o'ziga xos badiiy "imzosi" sifatida namoyon bo'ladi. Parchada Mashrabning ichki monologi dramatik kuch bilan berilgan bo'lsa-da, undagi kechinmalar sof lirik ruhda. Shoir qahramon ruhiy holatini lirikaning ichki ritmi orqali ochadi: "Muhabbat bosh egmas, egilmas zinhor!" "Bilingki, bu telba dunyoda faqat,

Ulug'lab o'tdi ishq degan tuyg'uni!". Bu satrlar epik voqelik doirasida kechayotgan bo'lsa ham, ularning ohangi – niyoyatda shaxsiy, lirik. Muhammad Ali poetikasining asosiy xususiyati: epik syujet ichiga lirik monolog singdiriladi, natijada epik voqealik – ichki kechinma bilan yoritiladi.

Shoir Mashrab obrazini faqat tarixiy yoki so'fiy shoir sifatida emas, balki insoniy-umumbashariy tajriba timsoli sifatida talqin qiladi. Parchadagi fikrlar mohiyatan falsafiy: "Balki shu qismat / Qaysar azoblarga bo'lg'usi mozor." (inson va taqdir munosabati) "Muhabbat bosh egmas..." (muhabbatning qudrati) "Zotan, shoir umri o'tdi-ku, yetim, / Yorug'lik ko'rmayin." (ijodkor umrining bahosi). Muhammad Ali aynan mana shu falsafiy-lirik kayfiyatni epik shaklga singdirish orqali o'z poetik individualligini yaratadi.

Parchada uchraydigan badiiy vositalar shoirning uslubini ko'rsatadi: "Tilamayman zarracha shafqat", "Mendan yolverishini kutmoqlik bekor" kabi satrlarda keskin inkor shakllari, qo'shma ta'kidlashlar mavjud. Bu Mashrab xarakterining irodaviy kuchini berish bilan birga, shoirning talabchan, qat'iy lirik ohangini aks ettiradi.

Sharqona obrazlar: muhabbat, taqdir, telba dunyo, shafqat, mozo'r – sufiy va mumtoz an'analarga borib taqaladi. Ammo ularning ifoda shakli o'ta zamonaviy,

qisqa va qat'iy sintaktik qurilishlarga ega. Sharqona badiiyat va zamonaviy badiiy sintaksis uyg'unligi ham shoir individualligini belgilaydi.

...O'quvchim, tugadi qayg'uli qissam,
 Qayg'uli chiqishin istabmi edim?
 Zor, hazin ruhida yo'q zarra hissam,
 Lekin quyoshli ham bo'lmasin dedim.
 Zotan, shoir umri o'tdi-ku yetim,
 Yorug'lik ko'rmayin. Bu – haq. Alqissa,
 Do'stim, menga huquq berilgan emas
 Qorani oq qilib ko'satmakka. Bas!

Muhammad Ali ko'pincha muallifning poetik “men”ini qahramon nutqi bilan yaqinlashtiradi, ba'zan esa undan masofa oladi. Parchada bu aniq seziladi:

“Do'stim, menga huquq berilgan emas
 Qorani oq qilib ko'rsatmakka. Bas!”

Bu yerda muallif ovozi kutilmagan tarzda nutqqa qo'shiladi. Natijada badiiy matnda ikki sath yuzaga keladi:

1. Mashrabning dramatik kechinmalari
2. Shoirning falsafiy mulohazalari

Bu polifonik badiiy ohang – Muhammad Ali poetikasining eng muhim individual belgilaridan biri.

Xulosa. Dostondagi mojarolar – tashqi emas, ichki: taqdir bilan shaxs o'rtasida, muhabbat va azob o'rtasida, ijodkorlik va hayot o'rtasida.

Lirik qahramon o'ziga hukm chiqaradi, muhabbatni e'lon qiladi, taqdirga qarshi turadi, ammo baribir ruhiy iztirobnini inkor eta olmaydi. Muhammad Ali konfliktini tashqi hodisada emas, ruhiy qatlamda ko'rsatish orqali o'z uslubini namoyon etadi. Ya'ni, muallifning o'zi ham o'quvchi singari ruhan ezilgan ko'yi dostonni tugallaydi.

Natijada Muhammad Ali nafaqat an'anaga tayangan, balki uni o'zining falsafiy ruhiyati bilan qayta yaratgan shoir sifatida namoyon bo'ladi, aynan shu jihatlar uning poetik individualligini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. To'ychiyev U. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011, 374-bet.
2. Umurov H. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2002, 147-bet.
3. Muhammad Ali. Saylanma. – Toshkent: “Sharq”, 1997, 132-bet, 273-bet

4. Дынник В.А. Традиция // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: в 2-х т. / под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого и др. – М.; Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925. – Т. 2: П – Я. – Стб. 972.